

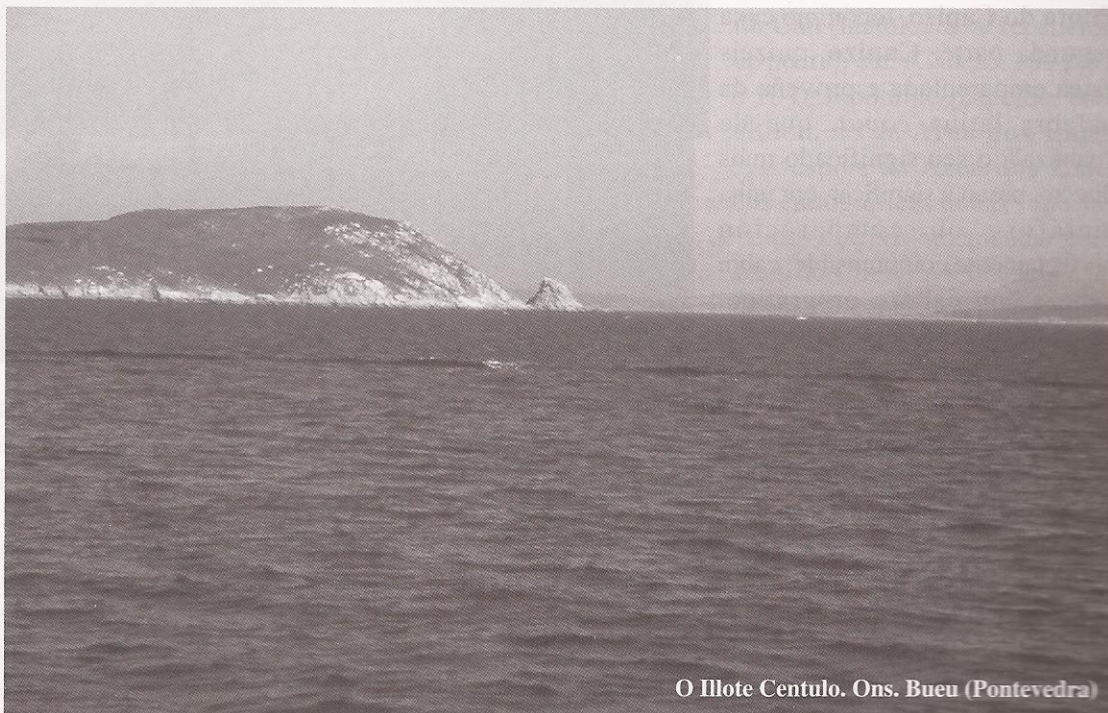
ATOPONIMIA DA ILLA DE ONS

Por: Fernando Cabeza Quiles

Principiando polo nome da illa, dicir que o topónimo **Ons** xa aparece no século I despois de Cristo na *Naturalis Historia* ou *Historia Natural* do naturalista e escritor romano Plinio coa forma antiga “Aunios”. “ex insulis nominandae Corticata et Aunios (IV, 111), é dicir, “das illas deben nomearse Cortegada e ONS”. Pensamos que esta forma documentada pode estar nomeando un antigo nome persoal *Aunios* ou similar, referido ao apelativo dun antigo posesor, administrador ou terratenente romano da illa. A este respecto, na lista de nomes latinos de W. Shulze achamos o antropónimo *Aunius* (Shulze, 1966: 601), que parece ser o mesmo ca *Aunios*. Porén, aínda que o nome do tal *Aunios* ou *Aunius* (antropónimo romano perfectamente documentado) semella ser o causante do actual **Ons**, en toponimia cómpre ser cautos, porque a base *Aunios* ou *Aunius* daría, ao pasar ao galego, ***Ouños** (e non **Ons**) en boa e coherente fonética histórica, o que non quere dicir que o paso de *Aunios* a **Ons** sexa imposible, pois a forma antiga *Aunios* tamén puido perder ou substituír o seu i (*Aunios*), dando a forma, tamén antiga, pero menos, *Aones*, que daría, na súa evolución, sen problemas fonéticos, o resultado actual **Ons**. Así, dende o devandito *Aones* (con -n- e non con -ni- ou -nj-, do máis antigo *Aunios*) pasaríase a **Ons** sen dificultade, nunha secuencia fonética evolutiva que puido ser igual ou similar á de *Aones* > **Aões* > **Oões* > *Oös* > **Ons**, todo tendo en conta que a base proposta *Aones* tamén está perfectamente documentada, neste caso nun texto do ano 899, que recolle a doazón do rei Afonso III (Alfonso é castelán) á igrexa de Santiago: “insulam Aones cum ecclesia Sci. Martini” (López Ferreiro, 1983, (reed.), ap. 1: 47). Isto é, “a illa do ONS coa súa igrexa de san Martiño”, onde xa aparece a advocación do santo Martiño referido á parroquia de San Martiño de Bueu, á que pertencería xa daquela a

illa, demostrándose, unha vez máis, a grande antigüidade que teñen as parroquias galegas.

No extremo nordeste de ONS o topónimo **O Sentulo**, referido ao illote do mesmo nome, ao ter forma de centolo, pode facer referencia ao saboroso e prezado crustáceo. A este respecto, lembramos que a forma doutro illote ou gran rocha mariña chamada **O Centolo** (o de Fisterra) tamén semella a figura dun gran centolo, todo dende a perspectiva dos mariñeiros, os axentes populares creadores destes dous topónimos, que asociarían axiña a forma destes rochedos cun gran centolo, especie da fauna que, ao ser especialmente prezada e/ou abundante noutras épocas, estaría no imaxinario colectivo dos mariñeiros. Isto sen esquecer a posibilidade de que os topónimos **O Sentulo**, **O Centolo** ou **O Sentolo**

O Illote Centulo. ONS. Bueu (Pontevedra)

tamén se poidan referir a un ser mitolóxico ou lendario relacionado co folclore mariñeiro.

Andando cara ao sur da illa de ONS axiña nos atopamos coa chamada **Punta da Cova do Lobo**, topónimo illán que nos parece falar dunha cova mariña frecuentada en antigo tempo por algunha especie de lobo mariño, nome vulgar da foca, que tamén serve de apelativo a outros cabos ou puntas litorais onde outrora serían frecuentes estes animais mariños, caso, entre outros moitos, do **Lobo de Silleiro**, nome dun conxunto de illotes prolongación do cabo Silleiro.

Preto da Punta da Cova do Lobo algunhas fontes cartográficas sitúan a Torre do **Camouco**, topónimo que se repite, coa forma **Caamouco**, como nome dunha punta litoral do concello coruñés de Ares, que pode esconder na súa segunda parte, -mouco, o radical **m k* ou as bases **mok*, **muk*, “punta ou prominencia maciza e redondeada”, en alusión á posible forma deste cabo, que, no caso da pedra mariña chamada **O Camouco** da illa de Ons, se referirá á prominencia ou *mogote* deste accidente orográfico, idea significativa que tamén pode estar presente en topónimos galegos como o de **Mogor**, Marín (Pontevedra), que debeu nacer nun lugar contiguo chamado **O Monte**, que é, efectivamente, unha prominencia, neste caso terrestre, en forma de montón ou, en castelán, *mogote* (Cabeza Quiles, 2000: 267-268).

Seguindo pola costa leste da illa de norte a sur, despois da Torre do Camouco, algúns mapas sitúan a **Punta do Capizo**, topónimo cuxa segunda parte, **Capizo**, quizais estea emparentada e proveña da palabra latina *caput*, que de “cabeza”, o seu significado máis directo, pasou a significar, por unha metáfora ou comparación perfectamente comprensible, cabo, cabeza ou cabezo orográfico, referido ao cabo dese nome, polo que o significado do nome de lugar **Capizo**, de “cabezo”, “cume redondeado” sería similar ao devandito do **Camouco**.

O seguinte topónimo de Ons que afrontamos é o de **Melide**, referido á praia illá dese nome, que é ou foi, segundo o investigador das cousas do mar Fernando Alonso Romero, un dos lugares da illa de Ons máis visitados polos defuntos da Santa Compañía (Alonso Romero, 1982: 289). O apelativo deste areal, o máis significativo da illa, que tamén dá nome, entre outros lugares, ao concello homónimo da provincia da Coruña, fai referencia a un antigo poseedor ou dono da terra chamado *Mellitus*, antroponímico que xa pode ser de época romana e que aparece documentado na lista de nomes persoais latinos de Iiro Kajanto (Kajanto, 1982: 18, 73 e 284). Así, aínda que non temos documentado o topónimo **Melide**, referido ao nome da praia de Ons nos escritos medievais coa forma do seu antroponímico orixinario, si aparece, en troques, nestes textos o **Melide** da provincia da Coruña nun documento do ano 1074 coa forma “Melliti”, que nos retrae ao sintagma latino **(villa)*, **granxa* ou “posesión territorial” dunha persoa chamada *Mellitus*: “Et

venimus inde in sinodum in loco predicto in Melliti” (Lucas, 1986: 291). Noutro texto do ano 1075 atopamos unha persoa que, exercendo coma testemuña (ts) dun documento, se chama igualmente *Mellitus*. “Mellitus ts” (Lucas, 1986: 394). *Mellitus* que é tocaio do *Mellitus* que antigamente veu para a illa de Ons e que hoxe se atopa acochado e toponimizado no nome da fermosa praia de Ons.

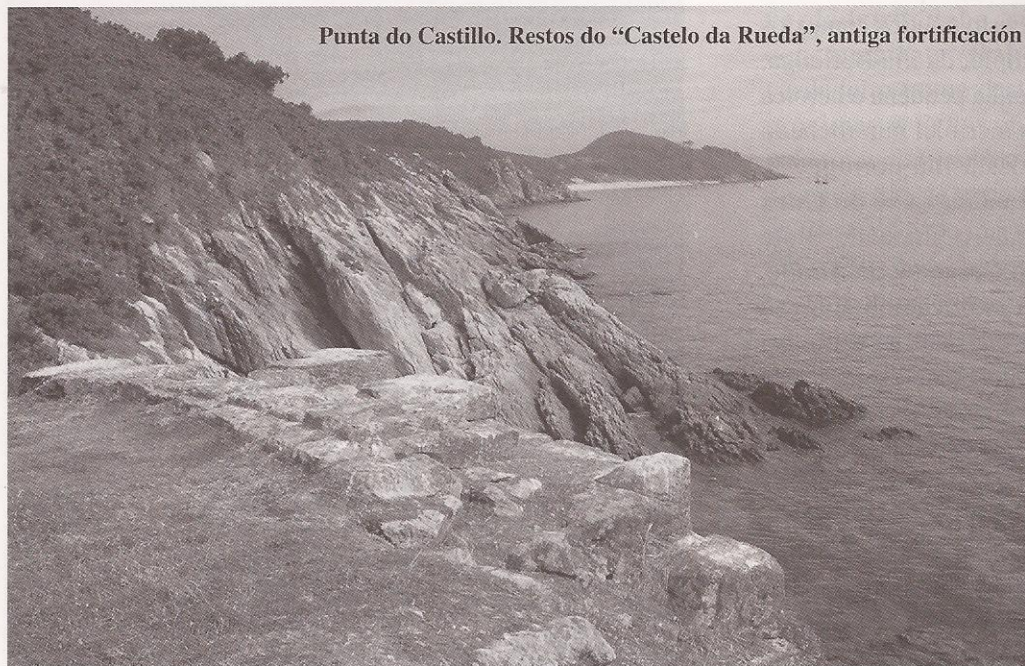
A outro poseedor, influínte ou personaxe popular moito máis recente no tempo refírese o topónimo illán **Punta Ignacio**, que debeu ser antes ***Punta de Ignacio**, en alusión a algunha finca, casa, etc., do tal personaxe.

Praia de Melide. No Centro o Faro do Camouco

A continuación da Punta Ignacio vén a **Punta do Río**, en alusión a unha pequena corrente fluvial quizais ocasional, que vería aparecer o seu pequeno caudal en tempo de chuvias. Iso contando coa evidencia de que a voz latina *rivu*, antecesora etimolóxica da palabra galega e castelá “río”, debeu ter no latín serodio ou no galego primitivo o significado de pequena corrente fluvial, o que non concorda co significado da palabra do galego moderno “río”, que se refire a unha corrente natural de auga doce dunha certa magnitude e caudal. Observación persoal que parece coincidir co feito real de que en latín pleno a palabra *rivus*, base do actual “río” (que exactamente vén do acusativo *rivum*) tiña o significado certo de arroio ou pequena corrente de auga, tendo a lingua latina as palabras *flumen-fluminis* ou *fluvius-fluvii* para referirse a ríos máis grandes ou a auténticos ríos, de aí a palabra “fluvial” e as francesas *fleuve*, “río que desemboca no mar”, en contraposición a *rivière*, de *rivus*, “río polo xeral máis pequeno que desemboca noutro río”. Sexa como for, o topónimo a **Punta do Río** debe sinalar a presenza dunha pequena corrente fluvial.

Seguindo a nosa viaxe toponímica pola orella oriental de Ons cara ao sur, o seguinte topónimo co que batemos, despois da Punta do Río, é a **Punta da Xestoxa**, mal grafado nalgúns mapas coa forma **Punta de la Sestoxa** (sic), xa que

Punta do Castillo. Restos do “Castelo da Rueda”, antiga fortificación

Xestosa é un abundancial ou colectivo da planta chamada xesta, que sinala unha antiga e/ou actual concentración destas plantas no lugar, que, cos sufixos tamén abundanciais -eira, -eiras, -al, -eda e -oso, deu por Galicia adiante os topónimos **Xesteira**, **Xesteiras**, **Xestal**, **O Xestal**, **Xesteda** e **Xestoso**.

Na **Punta do Castillo**, evidentemente **Punta do Castelo**, debeu haber en antigo tempo algún tipo de fortificación.

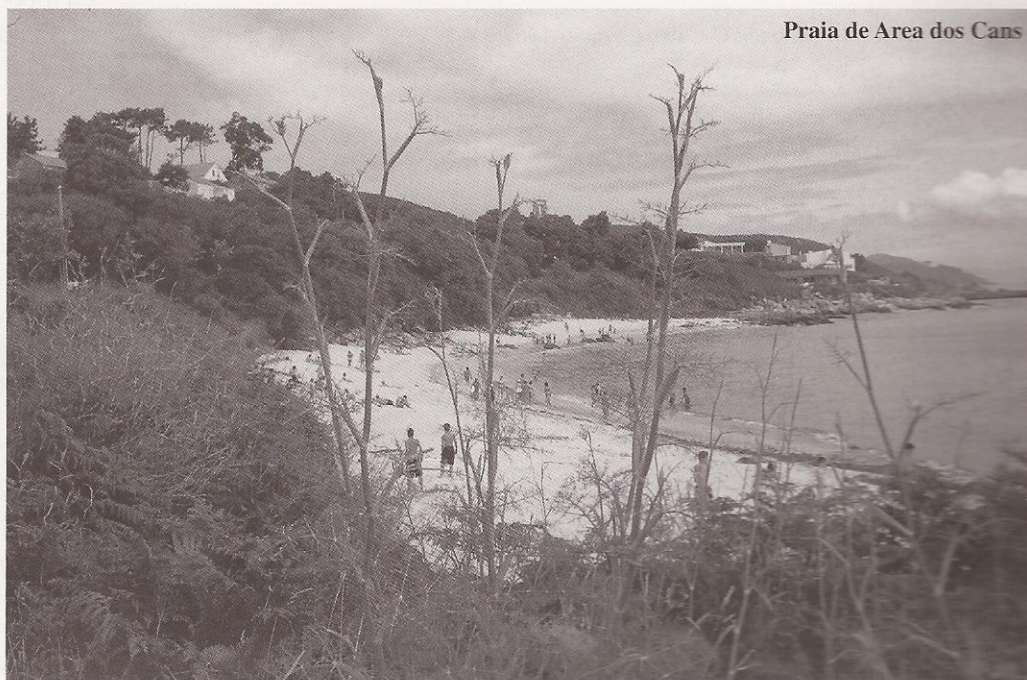
A continuación da **Punta do Castelo**, situada a carón do peirao da illa, vén un illote chamado de **Ferreiro**, que quizais se refira a un individuo apelidado Ferreiro (máis có nome do oficio homónimo) con intereses ou traballos neste lugar.

Verbo da **Area dos Cans**, este topónimo fai alusión, na súa primeira parte **Area**, á voz patrimonial galega “area”, que é o equivalente antigo da voz “praia”, a cal é unha palabra moderna que o galego debeu tomar do castelán, e este do latín

serodio *plagia*. Fálanos, xa que logo, o topónimo **Area dos Cans** na súa primeira parte **dunha area ou praia**, é dicir, dunha ribeira marítima cuberta da substancia mineral do mesmo nome, que puido ser frecuentada outrora por grupos

de cans, procedentes dun antigo lugar poboado próximo, aínda que tamén cabe a posibilidade de que a segunda parte do topónimo, **Cans**, faga referencia á pedra, o que si sucede de certo na contigua **Punta da Canteira**, que sinala a presenza dunha canteira ou gran rochedo, ao provir, este topónimo, da base do preindoeuropeo ou do céltico **can-t*, “rocha”, tamén presente en topónimos como o de **Cantábrico** (referido á pedrosa costa e/ou cordilleira dese nome), **Canda**, **A Canda**, **Canduas**, **Canto**, **Canto da Area**, **A Pena do Can** (tautoloxía ou repetición de pedra), etc. (Cabeza, 1992: 97 e 104), topónimo parecido, este último, ao da **Area dos Cans**.

Despois da **Area dos Cans** veñen nalgúns producións cartográficas unhas supostas **Laches del Cura**, que debemos corrixir ou emendar polo seu verdadeiro nome de **Laxes do Cura**, en referencia a un conxunto de laxes, do celta *lágena*, ou pedras planas onde tería algún tipo de posesión ou influencia territorial o señor cura da próxima capela de san Xoaquín ou Xoaquín.

Praia de Area dos Cans

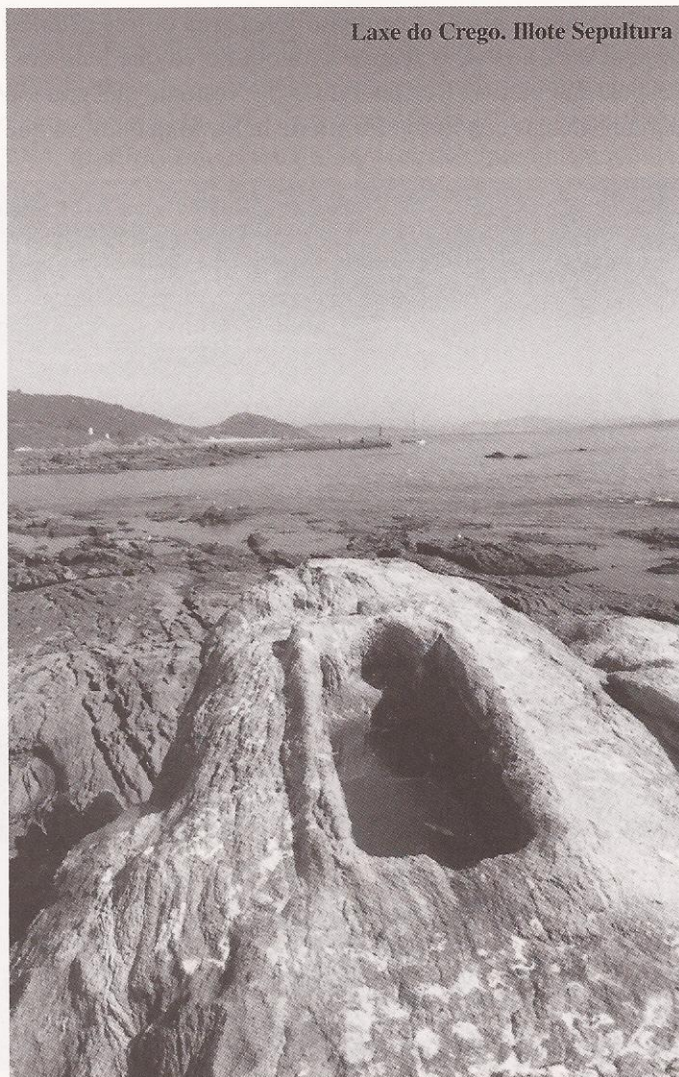
A carón do topónimo anterior atópase a **Punta da Figueira** ou, mellor, a **Punta da Figueira Brava**, que na linguaxe illá sería a **Punta da Figueira Brava** (con gheada), que sen dúbida alude a unha antiga figueira silvestre, que nacería no lugar de maneira ventureira; especie da flora especialmente resistente, a cal temos visto noutros contextos ecolóxicos similares, caso, por exemplo, da illa Berlenga, onde, este último verán reparamos nunha pequena e heroica figueira, que sobrevive, de maneira increíble, nun rochedo que hai ao fondo da única praia desta illa portuguesa.

Non sabemos, de certo, se a devandita **Laxe do Cura** é o mesmo accidente orográfico que o chamado illote **Sepultura**, tamén chamado **Laxe do Crego** ou do **Abade**, se así fose, retiramos a devandita explicación sobre o topónimo **Laxe do Cura**, e explicamos de maneira definitiva que o illote **Sepultura** fai referencia (como moita xente sabe ou intúe) a unha sepultura antropomorfa perfectamente visible, que o folclore popular atribúe á derradeira morada do abade dun antigo e hipotético mosteiro illán hoxe desaparecido.

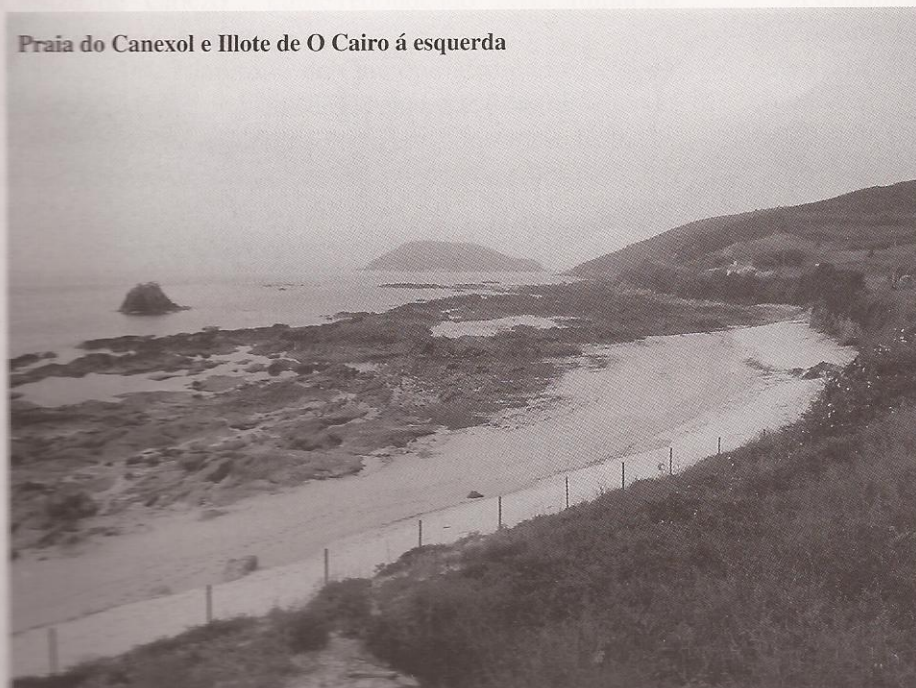
Seguindo cara ao sur, algúns mapas ofrecen o topónimo **Punta da Viña**, que volve falar, como no caso anterior da **Punta da Figueira Brava**, da antiga presenza no lugar dunha planta especialmente resistente e heroica, neste caso o retorto bacelo dunha viña que, efectivamente, tiña que ser ben brava e ousada para sobrevivir ás duras e pétreas condicións do seu entorno.

Preto da **Punta da Viña** atópase o illote chamado **Cairo** ou **O Cairo**. O seu nome, malia coincidir por un casual co nome castelán da capital de Exipto, provén ou parece provir dunha base preindoeuropea **car*, “rocha, pedra”, presente

Laxe do Crego. Illote Sepultura

Praia do Canexol e Illote de O Cairo á esquerda

en topónimos semellantes coma os galegos de **Penacaira** (tautoloxía ou repetición de pena ou pedra), **Cairedo**, **Queiraz**, **Queira**, quizais **Cariño**, e outros, que sempre se refiren, segundo temos comprobado, a lugares especialmente pedrosos.

Á mesma circunstancia refírese, malia a súa aparencia, o topónimo contiguo **Pereiró**, o cal cómpre retraer, segundo pensamos, á forma latina **petrariolo*, diminutivo de *petra*, “pedra”, en referencia a un pequeno lugar pedroso, e non, como parece, á árbore froiteira chamada pereira; confirmando, a realidade dos lugares illáns chamados, respectivamente, **Cairo** e **Pereiró** (que dan nome a senllos emprazamentos pedrosos) a nosa etimoloxía e significado.

Despois da punta e praia chamada **Pereiró** vén a **Punta das Coviñas**, de obvio e transparente sentido.

A continuación, e xa estamos no extremo sur da parte oriental da illa, o **Puntal** ou **Punta da Porta** refírese á porta, paso ou estreito que separa o sur da illa de Ons do norte da de Onza, lingua de mar que aparece nas producións cartográficas co nome de **Freu da Porta**, topónimo que na súa primeira parte, **Freu**, debe provir, segundo pensamos, da voz latina *fretu*, “estreito, lingua ou brazo de mar”, por alusión a ese accidente marítimo, que existe na realidade. Porén, notamos que a devandita voz *fretu* observa na súa evolución fonética algunhas excepcións ás regras que a gramática histórica reserva para o paso do latín ao galego, cal é a excepcional perda do *-t-* intervocálico, cando o normal sería que esta oclusiva xorda, situada entre vocais, sonorizase en *-d-* ao pasar do latín ao galego. Esta evolución fonética anómala e o feito de que o topónimo **Freu da Porta** non sexa coñecido na fala, que chama este estreito marítimo a **Porta** ou o **Paso da Porta**, lévanos á conclusión de que o topónimo cartográfico **Freu da Porta** sexa un catalanismo con presenza só nos mapas; catalanismo que debeu ser creado polos primeiros fomentadores cataláns, que se instalaron nas Rías Baixas, e que, como tal, existe de maneira natural nos países de entorno catalán, que nomean o mesmo detalle natural. Caso do chamado **Cabo d’és Freu**, saínte da costa nortoriental da illa de Mallorca, que limita, polo SO, o canal entre Mallorca e Menorca. E **Freus**, paso marítimo que separa as illas de Espalmador e Penjats, situadas entre as de Ibiza ou Eivissa e Formentera (Cabeza, 1992: 218).

Introducíndonos polo paso da **Porta**, chamado polos fomentadores cataláns do século XIX **Freu da Porta**, albiscamos, no extremo sudoeste da illa, a chamada, segundo algunha cartografía, que debe estar unha vez máis trabucada, **Punta de Rebordel**, **Rebodel** ou **Rabodel**, cuxo nome verdadeiro debe ser o de **Rabodegua** ou, máis concretamente, **Rabo de Egua** ou **Rabo de Égoa**, o verdadeiro nome desta punta que, vista dende as alturas próximas á Punta ou Puntal da Porta, ofrece, segundo puidemos comprobar, a forma dun xigantesco rabo de égoa ou egua, que se mete no mar (Cabeza, 2000: 345). Así, se en Ons é un cabo marítimo o que orixinou a forma dun gran rabo, neste caso de egua, a femia do cabalo, tamén chamada besta, noutras ocasións son fincas ou predios as que, por seren alongadas e aceiradas, foron apreciadas como rabos polo inconsciente popular, logo toponimizadas en exemplos coma o de **Rabo de Lobo**, nome dunha aldea da parroquia de Bardaos, Tordoia (A Coruña). **Rabo do Galo**, apelativo dun lugar do barrio do Couto da cidade de Ourense. **Rabo de Gato**, aldea da parroquia de Enchousas, Somozas (A Coruña). E **Rabo da Besta**, nome dunha pequena corrente fluvial, que nace na parroquia de Vilariño, Lobeira (Ourense), a cal recordará a parte do mesmo animal que recolle o devandito topónimo **Rabo de Égoa**, que dá nome ao fermoso cabo ou punta da illa de Ons (Cabeza, 2000: 347).

(Continuarase)

O Cabo de “Rabo de Égoa” da Illa de Ons. coa súa forma, que recorda o rabo dunha égoa

